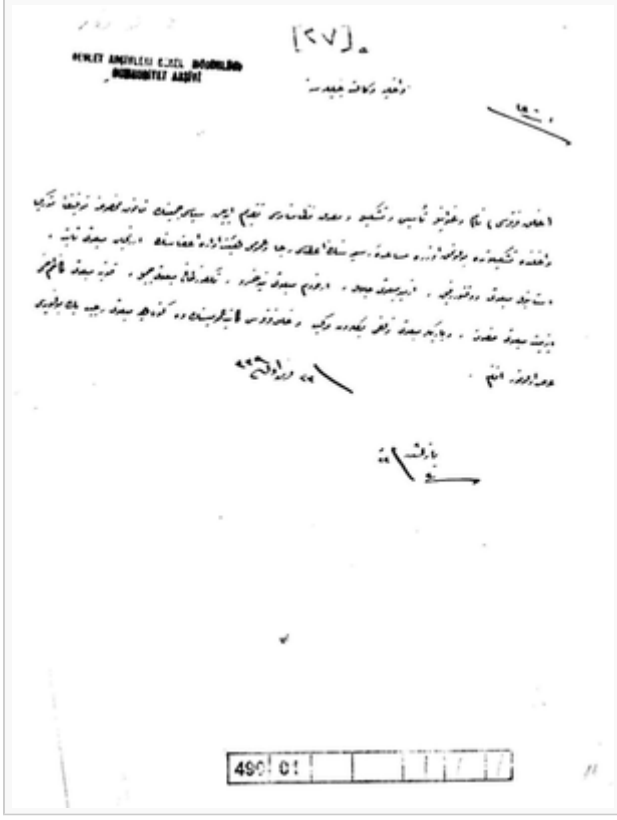

Cumhuriyet Halk Fırkası (1923-1938)

Partinin Kuruluşu

Dâhiliye Vekaletine Halk Fırkası'nın Kuruluşu İçin 23 Teşrinievvel 1339 Tarihinde Verilen Dilekçe

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kongresi, 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi; Parti Tüzüğü'nün kabul edildiği, 9 Eylül 1923 ise kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Atatürk, 11 Eylül'de Halk Fırkası Genel Başkanı seçilmiş; Partinin kuruluş dilekçesi 23 Ekim'de, İçişleri Bakanlığı'na verilmiştir.

İlk kongre bağlamında Sivas Kongresi'ne yapılan gönderme ve kuruluş tarihi olarak İzmir'in kurtuluşunun birinci yılının seçilmesi, partinin Milli Mücadele ile bağlarını ortaya çıkarmaya ve pekiştirmeye yöneliktir.

Atatürk, partinin kurulmasına ilişkin ilk açıklamasını 6 Aralık 1922 tarihinde yaptı ve "Halk Fırkası" adını kullandı. Ardından 1923 seçimlerinin Birinci Meclis'teki Atatürk'ün liderliğindeki Birinci Grubun başarısıyla sonuçlanması, Halk Fırkası'nın kurulmasına olanak sağladı. Seçimlerden sonra, milletvekilleri Ankara'da toplanarak Halk Fırkası'nın tüzüğünü hazırlamaya başladılar. İlk toplantı 7 Ağustos 1923 tarihinde yapıldı. Toplantılar 11 Eylül 1923 tarihine kadar devam etti. Ağustos'taki ilk toplantıya o sırada seçim bölgelerinden Ankara'ya gelebilmiş 123 milletvekilinden 113'ü katılmış ve 10 milletvekili de mazeretlerinden ötürü katılamamıştı. Burada bir konuşma yapan Atatürk, Milli Mücadele'nin başlamasını, Birinci Meclis'in açılışını ve o tarihten 1923 yılına kadar geçen süreci anlattı ve sonuç olarak Müdafaa-i Hukuk'un Halk Fırkası'na dönüşeceğini belirtti. Bu toplantı, Halk Fırkası adı altında yapılan ilk toplantıdır. İkinci toplantı, 9 Ağustos tarihinde yapıldı ve önceki toplantıda üyelere dağıtılmış olan Halk Fırkası tüzüğü'nün

incelenmesine başlandı. Tüzüğüncelenmesi 9 Eylül 1923 tarihine kadar devam etti. 9 Eylül'de yapılan genel bir toplantıda Halk Fırkası Nizamnamesi kabul edildi. 11 Eylül 1923 tarihinde yapılan Halk Fırkası toplantısında, genel başkanlık ve yönetim kurulu seçimleri yapıldı. Halk Fırkası reisliğine TBMM reisi Atatürk seçildi. Partinin kuruluş dilekçesi, 23 Ekim 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na M. Kemal Paşa imzasıyla sunuldu.

Partinin Kurucu Kadrosu

23 Ekim 1923 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na sunulan dilekçede Halk Fırkası adıyla tüzüğü sunulan bir partinin kurulduğu ve idare heyetinin isimleri belirtilmektedir. Bu isimler şunlardır: Erzincan Mebusu Sabit (Sağiroğlu), İstanbul Mebusu Dr. Refik (Saydam), İzmir Mebusu Celal (Bayar), Erzurum Mebusu Münür Hüsrev (Göle), Tekfurdağ Mebusu Cemil (Uybadın), Konya Mebusu Kazım Hüsnü, İzmit Mebusu Saffet (Arıkan), Diyarbakır Mebusu Zülfü. Partinin Katib-i Umumisi (Genel Sekreteri) Recep (Peker) ve Parti Genel Başkanı Mustafa Kemâl. Bu dilekçenin verilmesinden kısa bir süre sonra, 29 Ekim 1923 tarihinde M. Kemâl'in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, M. Kemâl, Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği 19 Kasım 1923 tarihli yazıda Halk Fırkası Genel Başkanlığına vekâlet etmesini istiyor ve bunun gerekçesi olarak Cumhurbaşkanı olmasının bu görevi yürütmesine engel olduğunu söylüyordu.

İsmet Paşa, parti genel başkan vekilliğine atanmasının ertesi günü A-RMHC şubelerine bir genelge gönderdi. Genelgede önce Halk Fırkası'nın kuruluşuna kısaca değinilmekte ve artık A-RMHC şube yönetim kurullarının Halk Fırkası yönetim kurulları adı altında çalışmaya devam edeceği bildirilmekteydi.

Böylece Halk Fırkası, A-RMHC'den devraldığı güçlü bir örgüte, 'Dokuz Umde'lik (Dokuz Maddelik) bir programa ve bir tüzüğe sahip olarak kuruluşunda karşılaştığı ilk sorunları çözdü.

Partinin amacı

Partinin kurulmasına ilişkin Atatürk ilk açıklamasını 6 Aralık 1922 tarihinde yaptı ve "Halk Fırkası" adını kullandı. Ülkenin geri kalmışlığını ve çöküş tehlikesini ortadan kaldırmak, "çağdaş" ve "gelişmiş" bir toplum yaratmak amacıyla devrimler yapmayı plânlıyordu. Bu da ancak bir siyasal parti ile mümkün olabilirdi. M. Kemâl, milletin tüm kesimlerinden ve hatta İslam dünyasının en uzak yerlerinden bile kendisine gösterilen sevgi ve güvene layık olabilmek için milletin en sade bir bireyi olarak vatanın yararına çalışmak amacıyla barışın sağlanmasından sonra "Halkçılık" ilkesin dayanan ve "Halk Fırkası" adıyla bir siyasal parti kurmak niyetinde olduğunu söyledi. Yeni bir döneme girildiğini belirten Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi milletin yardımını ve aydınların da katkısını istiyordu. Ayrıca kuracağı parti için 7 Şubat 1923 tarihinde şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Halk Fırkası, halkımıza siyasi eğitim vermek için bir okul olacaktır".

Atatürk'ün bu konuşmayı yaptığı tarihlerde Kurtuluş Savaşı sona ereli çok olmamış; Mudanya Ateşkes Antlaşması da yeni imzalanmış ve hemen ardından Saltanat kaldırılmıştı. Lozan Barış görüşmeleri ise henüz devam etmekteydi. Bu dönemde bir yurt gezisine çıkan Atatürk, yaptığı bir konuşmada şunları söylemişti:

"Bence, bizim milletimiz birbirinden çok farklı menfaatleri takip edecek ve bundan dolayı da mücadele halinde buluna gelen çeşitli sınıflara sahip değildir. Ülkedeki sınıflar birbirlerine lazım olan ve birbirlerini tamamlayıcı ve bütünleyici özelliktedir. Onun için de Halk Fırkası bütün sınıfların haklarını, yükselme sebeplerini ve mutluluğunu sağlamak yolunda çalışmalarda bulunacaktır".

Görüldüğü gibi Atatürk yaptığı konuşmada, Halk Fırkası'nın sınıf temeli üzerine kurulmayacağını, sınıf ayrımı

yapılamayacağını ve tüm sınıfları kapsayan bir parti olacağını belirtmektedir. Bu konuşma, 1930'lar Türkiye'sinde ortaya çıkan ve 10. Yıl Marşı'nda da ifadesini bulan "sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış kitle" deyiminin ortaya çıkışının bir habercisi gibidir.

CHP, tek parti dönemi boyunca iktidarı elinde tuttuğu yıllarda iktidarının meşruiyetini yukarıda sözü edilen şu iki temele oturttu:

- Ülkeyi kurtaran Müdafaa-i Hukuk temelinden gelme
- Tüm toplumsal kesimleri temsil etme iddiası.

CHP bir "halk" partisi olarak, ülkedeki tüm toplumsal kesimleri temsil ettiğini düşünüyordu. Aslında 1927 nüfus sayımı da göstermişti ki, ülkede ciddi bir sınıfsal yapı yoktu:

Meslekler	Yüzde oranı
Ziraat	% 32.05
Sanayi	% 2.20
Ticaret	% 1.89
Hizmet sektörü	% 1.84
Serbest meslekler	% 1.28
Meslek sahipleri	% 39.26
Mesleksizler	% 60.74

Meslek gruplarına bakıldığında modern toplumsal sınıfları temsil edenlerin oranı (sanayi, ticaret, hizmet ve serbest meslekler) yaklaşık % 7 civarındadır. Geleneksel toplum yapısını temsil edenlerin oranı (ziraat sektöründe çalışanlar ve mesleksizler toplamı) % 90'ın üzerindedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devralınan toplumsal miras, son derece gelenekseldir.

CHP, tüm toplumsal kesimleri temsil ettiği ve "ulusal" bir parti olduğu düşüncesindeydi; bu nedenle de, başka bir partiye gerek olmadığı iddiasındaydı. Bununla birlikte, CHP kendi yönetimini her zaman "demokratik" olarak tanımladı. Nitekim Parti Programı'nda yer alan Halkçılık maddesi demokrasiyi anlatmaktadır. CHP Programı'ndaki Halkçılık ilkesi şu şekilde özetlenebilir:

1. *Demokratlık,*
2. *Herhangi bir birey ya da gruba milletin genel hakları dışında ayrıcalık tanımamak,*
3. *Sınıf mücadelesini kabul etmemek.*

Birinci Meclis'in dağılması ve ardından seçim sürecinin başlaması üzerine Atatürk, 8 Nisan 1923 tarihinde Dokuz Umde'yi yayınladı. Bu savaşın sona ermesinden sonra yapılacakların ve yeni kurulacak olan partinin bir nevi kısa bir programıydı. Nitekim program uzun savaş yıllarının yarattığı tahribatı gidermeyi amaçlıyor ve yeni kurulacak olan ulus-devletin temellerini atıyordu:

İlke 1:

Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Yönetim, halkın doğrudan doğruya kendi kendisini yönetmesi temeline dayanır. Ulusun gerçek ve tek temsilcisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dışında hiçbir kimse, hiçbir güç ve hiçbir makam ulusun kaderine egemen olamaz.

Bu nedenle bütün yasaların düzenlenmesinde, her çeşit örgütlerde, yönetimin genel ayrıntılarında, genel eğitim ve ekonomi konularında ulusal egemenlik esasları içinde yürünecektir.

İlke 2:

Saltanatın kaldırılmasına ve egemenlik hükümlerinin terk edilmez, ayrılmaz ve vazgeçilmez olmak üzere Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan Türkiye Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde toplanmış bulunduğu 1 Kasım 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oy birliğiyle verdiği karar değişmez bir ilkedir.

İlke 3:

Ülkede güven ve asayişin kesinlikle korunması en önemli görevdir.

Bu amaçla ulusun istek ve gereksinmesine uygun olarak sağlanacaktır.

İlke 4:

Mahkemelerin özellikle gecikmeden adalet işlerini yapabilmesi sağlanacaktır. Bundan başka kanunlarımızın tümü ulusal gereksinmelere, hukuk biliminin anlayışına uygun olarak sağlanacaktır.

İlke 5:

- 1.** Aşar usulünde halkın yakındığı ve zarar gördüğü noktalar temelden düzeltilmelidir.
- 2.** Tütün tarım ve ticaretinde ulusun yararına uygun biçimde önlem alınacaktır.
- 3.** Mali kurumlar çiftçilere, sanayici ve tüccarlara ve bütün diğer iş adamlarına kolaylıkla borç verecek durumda düzenlenecek ve çoğaltılacaktır.
- 4.** Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırılacak, çiftçilere daha kolay ve daha geniş yardım edilebilmesi sağlanacaktır.
- 5.** Ülkemiz çiftçiliği için tarım makineleri geniş ölçüde yurt dışından getirilecek ve çiftçilerimizin tarım araç ve gereçlerinden kolaylıkla yararlanabilmeleri sağlanacaktır.
- 6.** Ham maddeleri ülkemizden bulunan mal ve sanat ürünlerinin ülke içinde yapılabilmesini, koruma ve teşvikte bulunulması ve ödüller verilmesi için her türlü önlem alınacaktır.
- 7.** Hemen gereksinme duyduğumuz demiryolları için gerekli girişimler ve uygulamalar yapılacaktır.
- 8.** İlköğretimde, öğretimin birleştirilmesi ve bütün okullarımızın gereksinmelerimize ve çağdaş temellere oturtulması öğretmen ve profesörlerimizin hizmetlerinde yükselmeleri ve ilerlemeleri sağlanacaktır.
- 9.** Genel sağlık ve sosyal yardımla ilgili kurumlar düzeltilip çoğaltılacak, çalışanları için koruyucu yasalar yapılacaktır.
- 10.** Ormanlarımızdan bilimin gelişmesine uygun biçimde yararlanmayı, madenlerimizin en verimli biçimde işletilmesi ve hayvanlarımızın soylarının iyileştirilip çoğaltılmasını sağlayacak esaslar konulacaktır.

İlke 6:

Askerlik süresi kısaltılacaktır.

Bundan başka okuyup yazmasını bilenlerin, orduda okuyup yazmasını bilenlerin, orduda okuyup yazmasını öğrenenlerin hizmet süresi bir derece daha azaltılacaktır.

İlke 7:

Yedek subayların yaşam ve geleceklerini kendilerine ve ülkeye en yararlı bir biçimde güven altına almak temel amaçlarımızdandır.

İlke 8:

Halkın işlerinin en kolay biçimde sonuçlandırılması, çalışkan, yetenekli, dürüst bir memurlar zincirinin tam bir düzenle, yöntemlere ve yasalara uygun olarak iş görmesine bağlı olduğundan memur sınıfı, bu anlayışla tamamlanacak ve bütün devlet hizmetleri aralıksız denetim ve gözetime tabi olacaktır. Öte yandan memurların atanması, görevden alınması, rahat ve huzur içinde yaşamaları, dokunulmazlıkları, sorumluluk, emeklilik ve ödüllendirilmeleri bir yonteme bağlanacaktır.

Yurt aydınlarından ve çeşitli mesleklerden devletin hizmet ünitelerinde en yararlı biçimde yararlanılması kararlaştırılmıştır.

İlke 9:

Harap olan ülkemizin çabucak onarılıp yeniden yapılanması için Devletçe alınacak tedbirlerden başka inşaat ve tamirat, yer yer şirketler kurulması teşvik edilip sağlanacak ve bireysel girişimleri korumayı sağlayan hükümler konulacaktır.

Cumhuriyet Halk Fırkası-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Anlaşmazlığı

Halk Fırkası, kurulduğu tarihten bir yıl kadar sonra adının başına Cumhuriyet kelimesini ekledi (10 Kasım 1924). Bu tarihten bir hafta sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulacaktı. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın adındaki *fırka* kelimesi, Dil Devrimi'nin yaşandığı 1935 yılında *parti*'ye dönüştü.

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat'ın ve 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılmasından sonra, Kemalist kadronun radikal hareket tarzına muhalif olanlar kaynaştı ve daha sonra da TPCF çatısı altında birleştiler; bu sırada da İstanbul basınının desteğini de aldılar.

Yeni kurulan partinin aktif bir destekçisi olan Ahmet Emin Yalman gazetesinde partinin kurucularının Kurtuluş Savaşı'nda önemli roller üstlenmiş kişiler olduklarını sıkça dile getirirdi. Bunlardan Kâzım Karabekir TPCF Genel Başkanlığı'na getirilirken, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar Genel Başkan Yardımcılıklarına, Ali Fuat Cebesoy ise Parti Genel Sekreterliğine getirildi. Partinin Merkez Yürütme Kurulu ise eski İttihatçıları barındırması sebebiyle dikkate değerdir.

Partinin oluşumu aslında oldukça renkli olmuştu; Cumhuriyet Halk Fırkası'nda Mustafa Kemâl ve İsmet Paşaların dışında yeni partide yer alan Karabekir, Adıvar, Cebesoy ve Bele ile prestij açısından yarışabilecek kişiler yok gibiydi. Yeni parti ayrıca bünyesinde bulunan eski generaller dolayısıyla ordudan destek alacak gibi görünmekteydi. Ayrıca partinin büyük ölçüde eski İttihatçılardan oluşması ve bu kesimin Anadolu'daki varlığı partiye avantaj sağlamaktaydı. Bütün bu avantajlar eşliğinde parti yöneticileri kısa zamanda TBMM'de kontrolü ellerine alacaklarına inanıyorlardı. Ancak, özellikle yeni partinin yaydığı tehdit ve orduda yer alan uzantıları sonrası Atatürk'ün ordu ile olan ilişkilerini

kesmeleri veya politikayla olan bağlarını koparmaları konusunda baskı yapacağını tahmin edememişlerdi. Parti kuruluşunda Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal ile beraber savaşan Karabekir, Cebesoy ve Bele gibi komutanları içine almakla birlikte, bazı eski İttihatçılara da yer vermişti. CHF-TPCF arasında yaşanan çatışmalarda ve istikrarsız ortamda bu kurucular ve partide yer alanlar bir etken olarak değerlendirilebilir.

TPCF, kuruluşundan itibaren popülist bir politika izleyerek radikal değişimlerden çok var olan yapının devamını savundu; yeni değişikliklerin yapılmasına karşı çıktı. Buna tam anlamıyla zıt bir hareket tarzıyla CHF yönetimi, Sovyetlerle ilişkilerini sürdürerek izolasyon politikası içinde modern Türkiye'yi yaratmaya çalışıyorlardı. TPCF yönetimi ile CHF yönetimi arasındaki temel fark; birincisinin muhafazakârlığı bir siyasal araç olarak kullanması ikincisinin ise toplumun isteklerinin yerine radikal bir değişim projesine sahip olmasıdır. Her iki partinin lider kadrosuna bakıldığında, asker kökenliler CHF'de TPCF'ye nazaran daha azdı. CHF bunu bir tehdit olarak algılayarak, hemen tasfiye etmek istedi. Bu düşünceden hareketle de orduyu siyasetten uzak tutmak için askerlerin seçimlerde oy kullanması dahi yasaklandı.

Terakkiperver Fırka'nın politik yaklaşımı ile CHF'nin yaklaşımı ve uzlaşması mümkün değildi.

CHF'nin Kurumsal Yapısı

Atatürk, 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan CHF İkinci Kongresi'nde Büyük Nutuk'u okudu. 1919-1927 yılları arasında geçen dönemin bir nevi hesabını veren bu konuşma, Samsun'a çıkış tarihi olan 19 Mayıs 1919 tarihinde başlıyor, ağırlıklı olarak Milli Mücadele ve devrim sürecini anlatıyordu.

CHP'nin 1923 Tüzüğü'ne göre, Kurultay yılda bir defa Parti Divanı'nın belirleyeceği yerde Nisan ayının 23'ünde toplanacaktı. Olağanüstü bir neden dolayısıyla, Kurultay yalnızca bir kez ve bir yıl ertelenebilirdi. Böyle bir durumda, Parti Divanı kararın gerekçesini il yönetim kurullarına bildirmek zorundaydı (madde 8). Tüzüğe göre, Kurultay'ın en geç 23 Nisan 1925 tarihinde toplanması gerekiyordu. Ancak, CHP'nin ilk Kurultayı, 15-22 Ekim 1927 tarihinde toplanabildi. Bu, 2,5 yıllık bir gecikme anlamına geliyordu.

CHP'nin 1927 tarihli Tüzüğü, Kurultay'ın dört yılda bir, Genel Başkanın belirleyeceği yer ve zamanda toplanacağı esasını getirdi. Ayrıca Genel Başkan, isterse, Kurultayı toplanması gereken tarihten önce veya sonra toplantıya çağırabilecekti (madde 10). 1923 Tüzüğü'nden bir hayli farklı olan bu değişiklik, partide gücün Genel Başkan'da toplanmaya başladığının bir başka göstergesidir. 1927 Tüzüğü'nde CHP Kurultay'ının doğal üyeleri olarak, CHP'nin bütün milletvekilleriyle, mıntika müfettişleri ve görevli vilayet mutemetleri sayılmakta ve her ilden seçilen ikişer temsilcinin (delegenin) de Kurultaya katılacağı belirtilmektedir (madde 11). Kurultay'da; Tüzük, Layiha ve Hesap Encümenlerinin yanı sıra Tetkik ve Murakabe Encümenleri de kurulacaktı (madde 13). 1927 Tüzüğü'nün 18. Maddesine göre, Kurultay sona erdikten sonra, Genel Başkan *"Kongrenin faaliyeti neticesiyle fırkaya verilen yeni istikamet hakkında bir nutuk verir veya bir beyanname neşreder"* (madde 18).

Genel Başkan

Halk Fırkası'nın 1923 tarihli Nizamnamesi'ne göre, Umumi Reis (Genel Başkan); Büyük Kongre'nin Fırka Divanı'nın, TBMM'deki Fırka Grubu'nun, Umumi Heyeti İdare'nin doğal başkanıdır. Parti adına konuşma yetkisi yalnızca Genel Başkan'a aittir. Genel Başkan, bu konuda gerekli görürse, Partide diğer bazı kişilere de vekâlet verebilir (madde 18 ve 19). Atatürk Cumhurbaşkanı olması nedeniyle, Başbakan İsmet İnönü'yü Umumi Reis Vekilliğine (Genel Başkan Vekili) atadı. Ancak bu, Genel Başkanlık görevini bıraktığı anlamına gelmiyordu. Ayrıca, Genel Başkan'ın atadığı Kâtibi Umumi

(Genel Sekreter) de partinin işlerini Genel Başkan adına yürütürdü. 1927 Nizamnamesi ile oluşturulan ve Genel Başkan, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreter'den oluşan üçlü bir yönetim, yani Riyaset Divanı (Başkanlık Divanı, Genel Başkanlık Divanı, Genbaşkur), tek parti dönemi boyunca parti işlerini büyük ölçüde fiilen yürüttü. Milletvekili adaylarının belirlenmesi başta olmak üzere, diğer birçok önemli konuda bu üçlü yönetim karar mekanizmasını oluşturdu.

1923 Nizamnamesi'ne göre, Genel Başkan, Partinin TBMM'deki üyeleri arasından Büyük Kongre tarafından seçilirken (madde 5), 1927 Nizamnamesi'nde bu seçilebilirlik esası kaldırıldı ve onun yerine değişmezlik esası getirildi. Nizamname'nin "Umumi Esaslar" başlığını taşıyan ilk 7 maddesinin hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği belirtilirken (madde 7); 6. maddede "Cumhuriyet Halk Fırkasının Umumi Reisi, Fırkanın Kurucusu olan Gazi Mustafa Kemâl Hazretleridir" ibaresi yer almaktadır.

Genel Başkan Vekili

Genel Başkan Vekilliği, tek parti dönemine özgü bir görevdir. Sadece, Atatürk ve İnönü dönemlerinde uygulandı (1923-1950). CHP Genel Başkanı Atatürk'ün 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, Atatürk, Başbakan İsmet İnönü'yü Genel Başkan Vekilliğine atadı. Tek Parti dönemi boyunca başbakanlar, Genel Başkan Vekili olarak görevlendirildi. Bunun bir istisnası vardır. Kasım 1924-Mart 1925 tarihi arasında Fethi Okyar İsmet İnönü'nün yerine Başbakan olmasına rağmen, Genel Başkan Vekilliği İnönü'den alınıp Okyar'a verilmedi. Bunun nedeni, Okyar'ın başbakanlığının geçici olarak düşünülmüş olmasıdır. Gerçekten de, yaklaşık üç buçuk aylık Okyar Hükümeti'nin yerini, Mart 1925 tarihinde yeniden İnönü Hükümeti aldı.

Atatürk, 19 Kasım 1923 tarihinde İsmet İnönü'yü CHP Genel Başkan Vekilliği'ne atadı. Bunun gerekçesi olarak Cumhurbaşkanı olmasının bu görevi yürütmesine engel olduğunu belirtti.

Atatürk'ün İnönü'yü Genel Başkan Vekilliği'ne ataması, Atatürk'ün parti işlerinden ayrıldığı anlamına gelmemektedir. Örneğin Atatürk, genel olarak parti politikasının belirlenmesine ve milletvekili adaylarının saptanmasına etkin olarak katıldı. Aynı durum İnönü'nün Cumhurbaşkanılığı dönemi için de geçerlidir.

Genel Sekreter

CHP Genel Sekreteri, tek parti dönemi boyunca partinin üçüncü, 1950 sonrasında ise ikinci kişisi konumundadır. Genel Sekreterlik kavramı, genelde sol partilere mahsustur.

CHP'nin 1923 Tüzüğü'ne göre; Genel Başkan, 9 kişilik Umumi Heyet-i İdare'nin (Genel İdare Kurulu) üyelerinden birini Kâtib-i Umumi (Genel Sekreter) atar. Genel Sekreter, Genel Başkan adına görev yapar (madde 33). 1923 Tüzüğü'nde etkin ve güçlü bir kurum olarak görülen Fırka Divanı'na (Parti Meclisi) bağlı bulunan Kalem Heyeti'nin başı Genel Sekreter'dir. Kalem Heyeti'nin üyelerini Genel Başkan saptar (madde 30).

Parti'nin 1927 Tüzüğü'nde, "Kâtibi Umumi; riyaset divanı, Fırka Divanı ve umumi heyet-i idare namına mıntika müfettişleriyle haberleşir ve talimat verir, gerektiğinde halkın aydınlatılması için tebligatta bulunur" (madde 30) denilmektedir.

Parti'nin yönetimi 1927 Tüzüğü ile tamamen üç kişilik Umumi Riyaset Divanı'na (Genel Başkanlık Kurulu) geçti. Genel Başkan, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreter'den oluşan bu kurulun yönetimi eline alması demek, Genel Sekreter'in güçlenmesi demektir. Ancak, aslında asıl güç Genel Başkan'da idi. Çünkü Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreter'i bizzat

kendisi belirleme yetkisine sahipti (madde 21-24).

Parti Divanı (Parti Meclisi)

CHP'nin 1923 tarihli Tüzüğü, Parti Divanı'nın partiye mensup bakanlarla, Genel Yönetim Kurulu ve Parti Meclis Grubu yönetim kurulu üyelerinden oluştuğunu belirtmektedir (madde 20). Parti Divanı, Partinin iç ve dış siyasal yönetiminden sorumluydu (madde 21). Büyük Kongre'nin toplantıda bulunmadığı zamanlarda Parti Divanı, partinin program ve tüzüğünü yorumlama yetkisine sahipti (madde 22). Ayrıca, Fırka Divanı, Parti Tüzüğü'nün 26. Maddesine göre, Millet Meclisi seçimini yönetir ve partinin tüm milletvekili adaylarını belirlerdi. Ancak, CHP'nin 1927 tarihli Kurultay'ında Parti Tüzüğü değiştirildi; Genel Başkan ve onun doğrudan belirlediği Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreter'den oluşan Genel Başkanlık Kurulu oluşturuldu ve Parti Divanı'nın birçok işlevini bu kurul üstlendi. Bunlar arasında milletvekili adaylarının belirlenmesi de vardır. Bununla birlikte, Parti Divanı önemini yitirse de, varlığını sürdürdü. Parti Divanı'nın görevi, Riyaset Divanı'ndan, Partinin bakanlar kurulu üyelerinden, Umumi Heyet-i İdare İdare'den gelen önemli meseleleri görüşmek ve parti tüzüğünü yorumlamaktı. 1923 Tüzüğü'nde Parti Divanı'na ait olan seçimleri idare ve milletvekillerini belirleme yetkisi, 1927 Tüzüğü'nün 23. Maddesine göre Genel Başkanlık Kurulu'na verildi ve bu durum şu şekilde ifade edildi: *“Umumi Riyaset Divanı, Büyük Millet Meclisi seçimini yönetir ve Partinin milletvekili adaylarını belirler. Adaylar Genel Başkan tarafından ilan olunur”*. Atatürk döneminde milletvekili adaylarının belirlenmesi Genel Başkanlık Kurulu'nca belirlendi ve Atatürk tarafından ilan edildi. Atatürk'ün ölümünden sonra ise, Genel Başkanlık Kurulu'nun belirlediği adayları, Genel Başkan İnönü ilan etti. Adayların belirlenmesinde inisiyatif Atatürk döneminde Atatürk'te, İnönü döneminde ise İnönü'deydi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

1930 yılının Ağustos ayında dünya ekonomik buhranının yaşandığı dönemde, *“güdümlü”* bir muhalefet partisi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalefet partisidir. SCF, kendinden önce kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan (TPCF) hem kuruluş hem de kapanış özellikleri bakımından ayrılmaktadır. Her iki parti de CHP içinden çıkmış olmakla beraber; TPCF, CHP içindeki *“doğal bir muhalefet hareketinin partiden ayrılması”* ile kurulmuş; SCF ise, *“tamamen bazı şartların zorlaması sonucunda Atatürk tarafından kurdurulmuş”* bir hareket olarak dikkat çekmektedir. Atatürk tarafından kurdurulan SCF'nin kuruluş nedenleri üzerinde durmak gerekir; bunları iç ve dış nedenler olarak ikiye ayırmak mümkündür: Türk Devrimi'nin modernleşme çabalarının bir yansıması olarak, ülke yönetiminin de *“Batı Tarzı”*nda olması, birden fazla siyasal partinin bulunması gerekmektedir. Nitekim aynı dönemde ortaokullarda okutulmaya başlanan Medeni Bilgiler kitabı demokrasiyi anlatıyordu. Ayrıca, Avrupa'nın da Türkiye'ye diktatörlük gözüyle bakması Atatürk'ü rahatsız etmekteydi.

SCF'nin kurulması yurt dışından Türkiye'ye yönelik yapılan eleştirilere bir yanıt niteliği de taşımaktadır. SCF Genel Başkanı olan Fethi Bey'in (Okyar) Paris'te büyükelçi olması (bir Avrupa başkentinde) bu açıdan anlamlıdır. Bir diğer dış neden de, 1929 Dünya ekonomik bunalımıdır.

SCF'nin kuruluşunun iç nedenlerinden en belli başlısı, TPCF'nin kapatıldığı 1925 yılından 1930 yılına kadar 5 yıl boyunca CHP iktidarının denetimsizliğinin hem ülke içinde hem de CHP içinde yarattığı rahatsızlıktır. Ayrıca, yıllardan beri biriken ve artan toplumsal muhalefet potansiyelini kontrol edebilir ve rejim karşıtı olmayan bir partiye (SCF'ye) yönlendirmek de muhalif partinin kuruluş nedenlerinden biri olarak görülebilir.

Kendiliğinden ve doğal bir muhalefet partisi olarak kurulmayan, *“güdümlü bir muhalefet yaratma düşüncesinin ürünü”*

olan SCF'nin kuruluş ve örgütlenişi de "yapay" özellikler taşımaktadır. Fethi Bey tarafından M. Kemâl'in isteği ile 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan SCF, doğal bir gelişmenin ürünü olmamasına ve tüm "muvazaa" (danişıklı dövüş) görüntüsüne rağmen, hızlı bir şekilde gelişti ve halktan büyük ilgi gördü. Bu ilgi CHP'de tedirginlik yaratırken, SCF Genel Başkanı Fethi Bey'in daha ilk günlerde iktidara aday olduklarına yönelik açıklaması, yeni partiye karşı CHP'deki rahatsızlığı arttırdı. Çünkü CHP ileri gelenleri, SCF'yi iktidara aday bir parti olmaktan ziyade, bir muhalefet partisi olarak düşünmüşlerdi. 99 günlük ömrü olan SCF'nin lideri Fethi Bey, 17 Kasım 1930 tarihinde partisini feshetme kararı aldı. Ardından bir ay kadar sonra Menemen Olayı (23 Aralık 1930) meydana geldi. Atatürk'ün büyük bir yurt gezisine çıktığı 1931 yılının bahar aylarındaki süreç yeni bir dönemin başlangıcını ifade ediyordu. Cumhuriyet rejiminin kitleler tarafından benimsenmesini sağlamak için harcanan çabalar hız kazanacaktı.

Bu koşullar altında Mayıs 1931 tarihinde CHF Üçüncü Büyük Kongresi toplandı ve parti tüzüğünde şu değişiklikler yapıldı:

CHP'nin 1931 tarihli Nizamname'sinde Genel Başkan'ın değişmezliği esası daha açık bir şekilde ifade edildi: "*Cumhuriyet Halk Fırkası'nın daimi Umumi reisi, Fırkayı kuran GAZİ MUSTAFA KEMÂL Hazretleridir*" (madde 2).

CHP'nin 1931 tarihli Tüzüğü'nün 23. Maddesi "*Kâtib-i umumi*" başlığını taşıyor ve görevlerini şöyle sıralıyordu: "*Kâtib-i umumi, Umumi reis namına vazife görür. Kâtib-i umumi, Umumi reislik divanının, umumi idare heyetinin ve Fırka divanının kararlarını tebliğ eder. Bunları neticelendirir; Fırka teşkilatı ile muhabere ve Fırka işlerini takip eder. Fırkaya ait müracaatların kabul vasıtasıdır.*"

Kâtib-i umumilik Fırkaya bağlı başka hükmi şahsiyetlerin de bağlantı yeridir".

Görüldüğü üzere, Genel Sekreter giderek güçlenmiştir. 1931 yılından itibaren Genel Sekreterlik bünyesinde 13 Büro oluşturuldu. Bu bürolar 4 grupta toplandı. Büroların dağılımı ve görevleri şöyleydi:

A. Gurubu:

Birinci büro - Teşkilat, seçimler, Parti kongreleri.

İkinci büro - Bütün dilekler ve başvurular.

Üçüncü büro - Partimizden başka Cemiyetlerin ve Partilerin vazifelerini inceleme ve takip.

Dördüncü büro - Parti teşkilatımızın denetlenmesi.

B. Gurubu:

Beşinci büro - Milli kültür, bilimsel hareketler ve bu konuda yayın yapma.

Altıncı büro - Spor ve gençlik

Yedinci büro - Halk dersaneleri, okuma yazma, halk hatipleri.

Sekizinci büro - Basın, Parti yayınları, Parti programının yorumlanması, propaganda.

C. Gurubu:

Dokuzuncu büro - İş, işçiler, esnaf teşkilatı, serbest meslek.

Onuncu büro – Ekonomik durumun incelenmesi ve değerlendirilmesi.

D. Gurubu:

Onbirinci büro – Sosyal yardım teşkilatı.

Onikinci büro – Parti faaliyetlerinin hukuk kurallarına uygun olarak yapılması.

Onüçüncü büro – Merkez ve taşrada bütçe, aidat, bağış, varidat ve hesap işlerinin usulünde düzenlenmesi ve takibi. Parti emlak ve eşyasının muamele ve kayıtlarının düzenlenmesi ve takibi”.

Parti Bayrağı

CHP, altı oklu bayrağı 1933 yılında kullanmaya başladı. Bayrağın nasıl kullanılacağı ve şekli CHF Bayrak Talimatı'nda açıklandı. Altı oklu bayrağın tasarımı Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Resim-İş Bölümü'nde İsmail Hakkı Tonguç tarafından yapıldı. Cumhuriyet'in 10. yılı kutlamalarından önce altı oklu bayraklar parti örgütlerine gönderilmişti.

Atatürk'ün Katıldığı Son Kurultay (1935)

Tek parti dönemi boyunca Kurultaylarda pek çok konu tartışılmakla beraber, lider kadronun istemediği bir kararın Kurultay'dan çıkması mümkün değildi. Örneğin CHP'nin 1935 tarihli 4. Kurultayı'nda çarşaf ve peçe sorunu tartışıldı ve tartışmalar lider kadronun istemediği bir yöne doğru kayınca, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya duruma müdahale etti ve Kurultay delegelerine şunları söyledi: *“Eğer bu, bir mesele olsaydı bu büyük inkılâbı yapan (Atatürk), bunu da programına koyar, sizden lâzım gelen kararı alırdı”*. Bunu olağanüstü koşulların, devrim yıllarının bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

Kemalizm teriminin resmîyet kazanması, CHP'nin Mayıs 1935 tarihinde toplanan Dördüncü Büyük Kurultayı'nda kabul edilen CHP Programı ile oldu. Programın *“Giriş”* kısmında Kemalizm ile ilgili şu değerlendirme yapılıyor:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına temel olan ana fikirler, Türk Devrimi'nin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle, yalın olarak ortaya konmuştur.

Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildirimde saptanmıştır.

Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır.

Partimizin güttüğü bütün bu esaslar, “Kamâlizm” prensipleridir”.

CHP'nin ilk programı 1931 tarihlidir. Ancak, 1923 genel seçimleri öncesinde A-RMHC Reisi Gazi Mustafa Kemal'in 8 Nisan 1923 tarihli *“Dokuz Umde”* olarak bilinen *“Seçim Beyannamesi”* de bir program taslağı olarak kabul edilmelidir.

Ülkeyi işgalden kurtaran A-RMHC'nin partiye dönüşmesiyle ortaya çıkan CHP, kurtuluşçu ve modernleştirici bir partiydi.

Ülkeyi kurtaran partinin, devlet kurması/ulus inşa etmesi söz konusuydu 1923 sonrasında. Nitekim tüm tek parti dönemi kabul edilen CHP programlarına (1931, 1935, 1939 ve 1943) bakıldığında -Dokuz Umde de dahil olmak üzere-, yeni bir devlet, yeni bir ulus inşası açıkça görülür.

Yukarıda tam metni verilen Dokuz Umde'de dikkati çeken unsurlar olarak; egemenliğin millete ait olduğu, güvenlik

sorununun çözüleceği, adalet sisteminin reforma tabi tutulacağı, askerliğin kısaltılacağı, savaşta harap olan ülkenin yeniden inşa edileceği, ekonomik ve sosyal alanda halk yararına uygulamalar (aşar vergisinin yeniden düzenlenmesi, tütün ekimine ilişkin düzenlemeler, üreticilere yönelik kredi kolaylıkları, tarımda makineleşme, demiryolları yapımı, eğitimin yaygınlaştırılması, sağlık sisteminin düzenlenmesi, ormanların verimli bir şekilde işletilmesi, hayvancılığın gelişimi) görülmektedir.

9 Eylül 1923 tarihinde kabul edilen Halk Fırkası Nizamnamesi'nin birinci maddesinde partinin;

- a. *Milli hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek,*
- b. *Türkiye'yi asri bir devlet halinde yükseltmek,*
- c. *Türkiye'de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun üstünlüğünü hâkim kılmak için çalışacağı belirtilmektedir.*

1931, 1935, 1939 ve 1943 tarihli CHP programlarının girişinde "vatan, millet ve devlet" gibi başlıkların olması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Bunu, ulus ve devlet inşasının daha sürmekte ve bu nedenle program (yani yapılacak işler) dâhilinde olduğu şeklinde yorumlamak gerekir. Nitekim M. Kemâl 9 Mayıs 1935 tarihinde, CHP Dördüncü Büyük Kurultay'ında yaptığı konuşmada Türk Devrimi'ni şöyle tanımlamaktadır:

"Uçurumun kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Ondan sonra, içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni toplum, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler... İşte Türk genel devriminin kısa bir tanımı..."

Partinin Devlete Değil, Devletin Partiye Egemen Olması

1936-1939 yılları arasında CHP Genel Sekreterliği ilginç bir gelişmeye sahne oldu. Otoriter bir Kemalist ideoloji oluşturmaya çalışan, otoriter bir parti tüzüğü ve programı hazırlayan Recep Peker Genel Sekreterlik görevinden alındı. Peker'in görevden alınmasında hükümet işlerine karışmasının da etkisi vardı. Peker görevden alındıktan sonra, CHP Genel Sekreterliği'ne İçişleri Bakanı Şükrü Kaya getirildi. Kaya, hem İçişleri Bakanlığı hem de CHP Genel Sekreterliği görevini birlikte yürütecekti. Uygulama bununla da kalmadı; tüm Türkiye'deki valiler, CHP il başkanlıklarını üstlendiler. Bu, parti-devlet özdeşliğinin işareti idi; ama dikkat çekici olan parti'nin devlet'e egemen olması değil, devlet'in parti'ye egemen olmasıdır. Böyle bir uygulamaya gidilmesinin nedeni, o dönemin dünyasında otoriter ve totaliter rejimlerin (Almanya, İtalya, Sovyetler Birliği ...) tek partilerinin (faşist, komünist) devlet yönetimini ellerine almalarıdır. Türkiye, bu partilerin tersine olarak, parti'yi devlet'in kontrolüne verdi. Böylece, Türkiye'de totaliter eğilimlerin önüne geçilmiş oldu.

CHP'nin 1939 tarihli Tüzüğü'nde İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreteri, valilerin de CHP il başkanı olması uygulamasına son verildi. Bu tüzüğe eklenen Genel Sekreter'in hükümete girmesinin sağlanacağı maddesi (madde 28, 29), 1943 Tüzüğü'nde kaldırıldı (madde 24).

Altı Ok ve Altı Ok'un Anayasaya Girişi

Devrimlerin gelişim sürecine paralel olarak, 6 ilkenin de aşamalı bir şekilde parti programına girdiğini söylemek gerekir. 1927 yılında toplanan CHF Kurultay'ında kabul edilen Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Laiklik ilkelerine, 1931 yılında toplanan CHF Kurultay'ında Devletçilik ve İnkılâpçılık ilkeleri ilave edildi. 1935 yılındaki CHP Kurultay'ında ise, bu ilkeler Kemalizm olarak tanımlandı. 5 Şubat 1937 tarihinde ise 6 ilke Anayasa'ya girdi.

CHP'nin 1938 yılında yayınlanan bir resmi yayınında milliyetçilik şöyle tanımlanmaktadır:

“Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde Türk dili ile konuşan, Türk kültürü ile yetişen, Türk ülküsünü benimseyen her vatandaş hangi din ve menşeden olursa olsun Türk'tür. (...) Yeni Türk milliyetçiliğine göre, Türk milleti büyük insanlık ailesinin yüksek ve şerefli bir uzvudur. Bu itibarla bütün insanlığı sever ve milli menfaatine ilişilmedikçe başka milletlere karşı düşmanlık beslemez ve telkin etmez”.

Dönemin devletçilik anlayışı iki temele dayanıyordu:

- Bizzat devletin kuruculuğu ve yapıcılığı,
- Yapılması özel sektöre bırakılan işlerin düzenlenmesi ve kontrolü.

Devletçiliğin gerekçesi şöyle açıklanıyordu:

“Asırlarca yabancı milletler tarafından istismar edilen Türk milletinin ekonomik istiklâlini temin edecek, milleti ecnebi fabrika mahsullerine müşteri olmaktan kurtaracak, yurdun iptidai maddelerini yok pahasına satıp onların ecnebi mamullerini çok pahalı bir fiyat ile satın almaktan çıkaracak yol, ancak Devletçilik prensiplerini kabul ve tatbik ile mümkün olabilirdi.

Yeni Türk devleti bunu temin için en esaslı tedbirlerini aldı.

Milli endüstrinin kuvvetlenmesi için dış pazarlardan yurda gelecek mallara yurttan çıkan malların rekabetini tanzim etmek ve yeni kurulan fabrikaların kuruluş senelerine mahsus zaruri olarak yaptıkları fazla masraflar dolayısı ile maliyet fiyatındaki yükseklikten doğan nisbî pahalılığı korumak için dâhili sanayi himaye etmek lazımdı. Bu, hariçten gelecek mallara fazla gümrük resmi koymak, ecnebi malların ithalatını tahdit ve tanzim etmekle mümkün olabilir. Bu himaye prensibi Büyük Millet Meclisi'nin vazettiği kanunlarla temin edildiği gibi Devletin tanzim edici elinin dış ticarete de müdahale etmesi sayesinde ithalat, ihracat ve tediye muvazeneleri temin edilmiş ve dünya piyasalarında Türk toprak mahsullerinin yeri gittikçe genişlemiştir.

... Cumhuriyet Halk Partisi'nin Devletçiliği, hususi ve ferdi teşebbüs ve faaliyetlere imkân vermeyen, mülkiyet haklarını tanımayan ve bütün iktisadi faaliyetlerle her türlü istihsal vasıtalarını Devlet elinde teksif eden Kolektivist ve toptan Devletçilikle asla alakalı değildir”.

Kemalist Cumhuriyet'in 1920'lerde başlayan ve 1930'lu yıllarda da devam eden laikleşme süreci, 1938'e gelindiğinde şöyle tanımlanıyordu:

“Türkiye Cumhuriyeti, dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil hayatın kendinden ve onun müspet icap ve ihtiyaçlarından mülhem olarak işleyen bir devlet mekanizmasıdır. Devlet ve dünya işlerinde dinin hiçbir tesiri yoktur. İşte bu prensibe Laiklik derler.

... Cumhuriyet'in şer'i mahkemeleri kaldırarak ve Medeni Kanunu koyarak adli birliği, medreseleri ilga ederek tedrisat birliğini yapması; cemiyetin yetiştirici ve yaşatıcı şartları arasından dinin tesirini kaldırması demektir. Böylece amme haklarının en mühimlerinden biri olan vicdan hürriyeti, laiklik sayesinde en geniş ve ideal bir şekilde temin edilmiştir. Bir cemiyetin üstünlüğü ve medeniliği için birinci şart olan vicdan hürriyeti, her ferdi manevi hususlarda kendi idrak ve imanına bırakarak ferdi inanışla devletin ve cemiyetin umumi yürüyüşünü köstekleyici bütün bağları koparıp atmıştır.

Milli ve içtimai hayatta ferdin, dinsiz, şu veya bu itikat sistemine mensup oluşu; milli ve içtimai vazifesi bakımından ne

bir kusur, ne de bir fazilet sayılamaz. Türkiye’de dinin dünya işlerinden ayrı tutulduğu, laikliğin ilan olunduğu andan itibaren hiç kimse, hiçbir ibadete icbar edilemez ve hiç kimse, vicdanının ilhamı ile kabul ettiği ibadetten men olunamaz.

Bu geniş ve yüksek anlayışın hududu içinde köhne, yıpratıcı ve en yüksek içtimai heyetleri bile sukut ettirici tekke, tarikat gibi irticai zihniyet mümessillerinin girmesine tabiatı ile imkân yoktur”.

Laiklik konusu günümüzde olduğu gibi, 1930’lar Türkiye’sinde de önemli bir yer teşkil ediyordu. 1933 yılında Bursa’da meydana gelen bazı olaylar üzerine Adalet eski Bakanı Mahmut Esat Bey (Bozkurt) ilginç bir öneride bulunmaktadır:

*“Bence bugün dahi halli lâzım gelen bir cihet vardır. **Diyanet işlerinin yavaş yavaş devlet bütçesinden ayrılması, yalnız devletin yüksek nezareti altında, fakat hususi varidatla, mesela Kanunu Medeniye uygun tesisatla idare edilmesi icap eder.** Vaizlerin büyük şehir imamlarının Darülfünun ilahiyat şubesi mezunları olması ve lisan bilir kimseler arasından seçilmesi lâzımdır. Küçük şehir imamlarının ise mevkileri ile mütenasip bir tahsil görmeleri laikliği anlamaları çok faidelidir”.*

Geç bir modernleşme ve laik bir ulus inşa etme hareketi olarak da tanımlanabilecek olan Türk Devrimi’nin dünyevileşme bağlamındaki bakış açısını Atatürk 1937 yılında TBMM açılış konuşmasında şöyle ifade ediyordu:

“Bizim devlet idaresindeki (...) ana programımız gökten indiği sanılan kitapların dogmalarıyla asla bir tutulmamalıdır. Biz ilhamımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz”.

CHP’nin Diğer Dünya Partileriyle İlişkileri

CHP 12-15 Ağustos 1933 tarihlerinde Sofya’da toplanan 9. Radikal Demokratlar Kongresi’ne katıldı. Daha önceki yıllarda da radikal demokratların bir kongresine (1927) CHP Genel Sekreteri Saffet Bey (Arıkan) “müşahit” olarak katılmıştı. CHP’nin 1927 tarihli Büyük Kongresi’nde, radikal partilerin oluşturduğu birliğe doğrudan katılma fikri reddedilmişti. Ancak, 1933 tarihinde yapılan kongreye katılmalarından da anlaşılacağı üzere, CHF bu kongrelere “müşahit” olarak katılmaya devam etmiş olmalıdır. Sofya’da toplanan kongrede; işsizlik, işçi ücretleri ve gümrük duvarları konuları ele alındı. Gümrük duvarlarının kaldırılması, Avrupa gümrük birliği ve tek paralı uluslararası bir bankanın kurulması Avrupa Federasyonu için aşamalar olarak önerildi. Kongrede alınan siyasi kararlar ise; “Demokrat bir hükümet usulünün memleketlerin içtimai teşkilatında manevi ve fikri teşriki mesaiyi mümkün kılacağı, çünkü ancak böyle bir usulün bütün vatandaşların kanun önünde beraberliğini, mahkemelerin istiklâlini ve söz ve matbuat hürriyetini temin eyliyeceği” belirtilmektedir.

Radikal ve Mümasili Fırkaların Beynelmilel İtilafı’nın Avrupa’da yükselen totaliter rejimler karşısında ilerici ve demokrat Avrupa’yı savunmaları, Avrupa Birliği’nin temelleri teşkil edecek fikirleri gündeme getirmeleri son derece önemlidir. Türkiye’deki Kemalist iktidarı temsil eden CHP’nin bu örgütle ilişki içerisinde olması, Cumhuriyet’in kurucularının fikri temellerinin ortaya konması açısından anlamlıdır.

Dönemin dünyası totaliter (faşist ve komünist) rejimlerin yükseldiği bir dünya idi. Kemalist Türkiye’nin bu tarz partilerle ilişki kurmak yerine radikal/ilerici ve demokratik partilerle ilişki kurması ve dünya konjonktürünün tersine iki kez çok partili rejim girişiminde bulunması (TPCF ve SCF) ve çok partili rejimi üçüncü denemede başarması dikkat çekicidir. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde demokratik ülkelerin durumu aşağıdaki rakamlarda açıkça görülmektedir:

1922: 64 bağımsız devletten 29'u demokratik (% 45.3)

1942: 61 devletten 12'si demokratik (% 19.7)

Demokratik ülkelerin oranı 1922-1942 yılları arasında % 56.6 azalmıştır.

Atatürk'ün liderliğinde kurulan Halk Fırkası, kökleri Kurtuluş Savaşı'na ve bu savaşın toplum tabanındaki örgütü olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dayanan yüz yıllık bir siyasal partidir. Kuruluş amacı ülkeyi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmak olan parti, modern Türkiye'nin kurulması için ekonomik, sosyal ve siyasal alanda çok ciddi dönüşüme imza attı. Cumhuriyet'i kuran ve devrimlerini gerçekleştiren parti, çağdaş bir devlet ve toplum yaratmak amacındaydı.

Hakkı UYAR

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/S%C3%96YLEV-ORJ%C4%B0NAL.pdf> (son erişim tarihi: 5 Temmuz 2020).

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917-1938), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964.

CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara 1931.

Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin F. Teşkilatına Umumi Tebligatı, Mayıs 1931 den Birincikanun 1932 nihayetine kadar, Cilt 1, (Mahremdir. Hizmete Mahsustur. Fırka Bürolarında Kullanılacaktır), Ankara 1933.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara 1927.

Cumhuriyet Halk Partisi, On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara 1938.

ERMENCE, Cem, **99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

İNAN, A. Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

KOÇAK, Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

OKYAR, Osman, SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.

TUNAYA, Tarık Z., **Türkiye'de Siyasi Partiler, 1859-1952**, İstanbul 1952.

UYAR, Hakkı, "CHP'nin Avrupa'nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)", **Mete Tunçay'a Armağan**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2007.

UYAR, Hakkı, **"Sol Milliyetçi" Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, Büke Yayınları İstanbul 2000.

UYAR, Hakkı, **100 Soruda Cumhuriyet Halk Partisi Tarihçesi (1923-2015)**, Anka Yayınları, Ankara 2016.

UYAR, Hakkı, **1923'ten Günümüze CHP Tüzükleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme**, TÜSES Yayınları, İstanbul 2000.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınları İstanbul 2012.

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara 2002.

YETKİN, Çetin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.

29/03/2025 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyet-halk-firkasi-1923-1938/?pdf=3714> adresinden erişilmiştir